

JE VÝZKUM A VÝVOJ SKUTEČNĚ PRIORITOU ČESKÉ VLÁDY?

Neviditelný pes (6.7.2005).

Václav Hořejší: Ještě v roce 1997 panovalo ve vládních kruzích přesvědčení, že výzkum a vývoj (VaV) je jakási šlehačka na dortu, bez které se stát v zásadě obejde a že jej má platit ten, kdo jej potřebuje. Jeden z nejvýznamnějších politických představitelů onehdy při návštěvě našeho ústavu řekl, že si musíme uvědomit, že tak dobře, jako za komunistů, se už vědci nikdy mít nebudou... To se od roku 1998 zcela změnilo – nejen že vláda začala o výzkumu mluvit pozitivně, ale začala i významně zvyšovat finanční podporu. Je však třeba připomenout, že dodneška nebyl splněn slib, že stát bude na podporu VaV věnovat 0,7% HDP.

Nicméně je třeba zdůraznit, že hlavním problémem v této oblasti asi už není zoufalý nedostatek peněz, ale spíše to, jak se ty peníze utrácejí. To úzce souvisí s celkovým managementem výzkumu a vývoje v této zemi.

V první řadě je třeba si přiznat, že úroveň českého základního i aplikovaného výzkumu je, alespoň v oborech, ke kterým mám blízko, ve světovém srovnání dosti špatná. Je zde zaplat' pánbůh poměrně dost výzkumných týmů kategorie "slušný průměr", ale v naší vědě téměř nenajdeme vědecké osobnosti a týmy opravdu světového významu, které by "sahaly po Nobelově ceně". Není snad alarmující, že podle přehledu 250 nejcitovanějších vědců ve 22 hodnocených oborech, tedy mezi více než celkově 5000 nejvýznamnějšími vědci, není ani jeden Čech (nepočítáme-li několik emigrantů pracujících už několik desetiletí v zahraničí)? Přitom např. Holandsko má v tomto seznamu 72, Rakousko či Finsko 10, Maďarsko 4 a Polsko 2 zástupce.

Tato tristní situace bohužel není patřičně reflektována těmi, kdo stojí v čele našich vědeckých institucí – většinou si naopak namlouváme, jak jsme světoví a že jen potřebujeme více peněz, abychom si zachovali svoji báječnou úroveň.

Dalším smutným faktem je, že až příliš mnoho z omezených prostředků, které máme k dispozici, se utrácí na podřadný výzkum, ba dokonce na jakousi nedůstojnou hru na výzkum.

Čím to je? Jednak tím, že u nás zatím nefunguje žádný opravdu náročný a všeobecný systém hodnocení kvality a produktivity vědecké práce a tak se finanční podpora dostane nejen k těm dobrým, ale velmi často i ke špatným výzkumníkům. Nezbyvá pak na podporu mladých nadějných pracovníků, ale třeba ani na opravy budov našich staroslavných universit. Dalším důsledkem špatného systému je, že doktorandi dostávají stipendia ve výši životního minima - není divu, že jich potom k obhajobě disertace dospěje jen asi 10%. To je další příklad plýtvání – peníze utracené na 90% stipendií jsou v podstatě ztracené.

Daleko důležitější je, že v tomto státě, který říká, že VaV je jednou z nejvyšších priorit, není vlastně nikdo, kdo by se o tuto oblast jaksi “na plný úvazek” na vysoké vládní úrovni staral. Neexistuje nikdo, na koho můžeme ukázat jako na viníka nedostatků nebo ho pochválit za pozitivní změny. Kompetence jsou roztržštěné mezi řadu rezortů a o zásadních věcech rozhodují byrokratickým způsobem většinou subalterní úředníci. Výsledkem jsou pak selhání podobná tomu, co se stalo začátkem roku s tzv. výzkumnými záměry vysokých škol. Všichni, kteří se v této oblasti pohybují, vědí, o čem mluvím.

Teoreticky je v současné době asi nejvyšším představitelem zodpovědným za VaV místopředseda vlády ing. Jahn. Ten má však kromě toho na starosti ještě maličkost – celou ekonomiku...

Jsem hluboce přesvědčen, že je potřeba, abychom měli ministerstvo pro výzkum, vývoj a vysoké školy, které se bude skutečně naplno, vysoce profesionálně a nebyrokraticky věnovat všem problémům v této oblasti. Předpokladem ovšem je, aby takové ministerstvo bylo vedené někým, kdo se v této problematice opravdu důkladně a z vlastní úspěšné praxe vyzná, kdo se na této věci bude výrazně politicky profilovat a hlavně kdo bude mít opravdu velmi silný zájem něčeho dosáhnout. Nestačí tedy, aby to byl jeden z těch univerzálně použitelných ministrů se správnou stranickou legitimací v kapse. Bylo by ovšem přímo zhoubné, kdyby takové ministerstvo povstalo např. ze současných odborů pro VaV na MŠMT – to ať raději nadále trvá současný poněkud chaotický stav, aspoň se nepokazí všechno. Obávám se, že můj sen o takovém skvělém ministrově a jeho ještě skvělejšímu ministerstvu asi ještě dlouho zůstane jen utopií...

Často slyšíme, že pořádek si musí udělat vědci sami – zbavit se všeho neproduktivního, podporovat špičky. To je sice požadavek na první pohled správný, ale skoro stejně absurdní, jako kdybychom kdysi místo razantní reformy bankovníctví nebo profesionalizace armády řekli, že se o to svépomocí musí postarat samotní pracovníci v těchto resortech.

V poslední době slyšíme, že hlavní podpora státu bude nyní směřovat do aplikovaného výzkumu a vývoje, protože je třeba zajistit rychlou návratnost vložených prostředků, a také proto, že základní výzkum je na tom relativně dobře, takže se o něj nemusíme moc starat. Myslím, že je to chybná strategie. Podpora aplikovaného výzkumu je jistě lepší než žádná podpora. Důležitou roli hraje jistě i silná lobby firem, které mají zájem o získání velkého množství státních peněz na činnosti, které lze více či méně oprávněně vykazovat jako VaV. Obávám se ale, že tlaky na rychlou návratnost vložených prostředků povedou třeba k vývoji trochu lepších šamponů, lepidel či trochu lepšího betonu. Takové produkty sice snad zaplatí to, co se do takového výzkumu vložilo, možná dokonce dvojnásobně. Ale pochybuji, že se takto dospěje k opravdovým “trhákům” s desateronásobnou návratností.

Jsem totiž přesvědčen, že stát se má hlavně starat o to, aby alespoň vybrané výzkumné vysoké školy byly na opravdu špičkové úrovni, aby se na nich i na spolupracujících akademických ústavech dělal výzkum skutečně nejvyšších světových parametrů (nezapomeňme, že skutečně zcela bytostnou součástí vysokoškolského a navazujícího

doktorského studia je výzkum!), aby tyto instituce byly tak kvalitní, že na ně budou rádi přicházet i vynikající zahraniční odborníci a studenti. Pokud budeme mít vynikající univerzitní výzkum, ať již přírodovědný nebo technický, podle zaměření té které školy, budeme mít i stále více mladých vynikajících odborníků. Ti budou, jako všude jinde v nejvyspělejších zemích nejen dále teoreticky bádát, ale také uplatňovat své prakticky využitelné nápady, u kterých je aspoň občas šance na ty „trháky“ s velkým ekonomickým efektem. Zásadním předpokladem ale je, aby kvalita alespoň některých vysokých škol a jejich výzkumu byla opravdu objektivně světová extratřída. Budeme-li to dělat jako dosud, spokojovat se s nemastným neslaným průměrem nebo něčím ještě horším, a jaksí „hrát při zdi“, budeme nanejvýš vychovávat pro jiné země, hlavně Ameriku, talenty, které pak odejdou tam, kde se opravdu naplno uplatní jejich schopnosti.

Této zemi by enormně pomohlo, kdyby dokázala velkoryse vybudovat alespoň několik fakult či výzkumných ústavů (samozřejmě úzce spojených s univerzitami) prostě „oxfordské“ či „harvardské“ úrovně, se vším všudy – vybavením, platy, a hlavně výsledky. Taková pracoviště by pak přitahovala skvělé badatele a studenty z celého světa, přinejmenším ty s českými kořeny. To ostatní by pak už přišlo jaksí samo. Pro uskutečnění takového velkorysého „programu kvality“, bychom nemuseli nic vymýšlet – stačí se podívat, jak to před nějakými 10-15 lety začali dělat třeba na Tchajwanu nebo v Jižní Koreji. Tam si politici uvědomili, že nejdůležitější jsou kvalitní lidé – a tak přilákali zpět zástupy svých mladých krajanů, kteří strávili roky na studiích či postdoktorálních pobytech v USA. Přilákali je tak, že jim prostě nabídli na univerzitách a výzkumných ústavech podmínky, včetně platu, lepší než v Americe. To se teď jeví jako neuskutečnitelná fantazie – ale myslím, že jen zdánlivě. Zkuste si spočítat, kolik takových špičkových lidí by se dalo přilákat za těch nejméně 5 miliard utracených u nás každoročně na podřadný výzkum. Proč nevytvořit takový speciální velkorysý státní program?

A pokud jde o efektivní státní podporu aplikací, inovačního podnikání, atd. – jsem hluboce přesvědčen, že nejúčinnější by bylo nepřímými nástroji stimulovat firmy, aby samy do VaV dávaly vlastní peníze, všemožně usnadňovat vznik malých spin-off firem, stimulovat spolupráci univerzit a firem. Není asi žádným tajemstvím, že většina firem úplně jinak hospodaří se svými vlastními penězi vloženými do výzkumu a vývoje, než s těmi, které dostane jako dotaci od státu. Největší prospěch by ovšem měly ty firmy z toho, že jim stát bude financovat „výrobu“ dostatečného množství vysoce kvalifikovaných lidí na vysokých školách.

Jsem si dobře vědom, že to, co říkám, je zjevně „politicky neprůchodné“. Ale je snad dobré podívat se občas i za ten pragmaticky čtyřletý politický horizont...

Takže abych shrnul své podstatné teze:

Jsem přesvědčen, že podpora vysoce kvalitního (a tato dvě slova znovu zdůrazňuji!) výzkumu a vývoje má pro budoucnost tohoto státu naprosto klíčový význam. V zájmu této priority by bylo potřeba udělat následující:

- 1) Zřídit vysoce kvalitní ministerstvo pro výzkum, vývoj a vysoké školy, které se bude v součinnosti s vědeckou a vysokoškolskou komunitou energicky starat o tuto oblast. V čele takového ministerstva musí být vysoce kompetentní, energická a motivovaná osobnost.
- 2) Zavést přísný a všeobecný systém evaluace produktivity a kvality VaV a vyvozovat z něj důsledky – zabránit rozsáhlému plýtvání na podřadný výzkum.
- 3) Minimalizovat byrokracii spojenou s výzkumnými projekty a programy.
- 4) Státní podporu orientovat především na masivní podporu kvality univerzit s cílem povznést alespoň některé z nich na nejvyšší světovou úroveň, a to včetně úrovně výzkumu na nich provozovaného.
- 5) Pokud jde o podporu aplikovaného výzkumu, průmyslového vývoje a inovačního podnikání, měl by stát především nepřímými nástroji stimulovat firmy, aby samy do VaV vkládaly vlastní prostředky, všemožně usnadňovat vznik malých spin-off firem, a vytvářet optimální legislativní prostředí pro spolupráci univerzit a firem.